

Ljubomir Antić

*Institut za migracije i narodnosti
Sveučilišta u Zagrebu*

Primljeno 10. 11. 1988.

OSNOVNE ZNAČAJKE HRVATSKOG ISELJENIŠTVA U ŠPANJOLSKOJ JUŽNOJ AMERICI DO PRVOG SVJETSKOG RATA

SAŽETAK

U uvodnom dijelu govori se o genezi mozaika kakav je u španjolskoj Južnoj Americi uspostavljen u drugoj polovini XIX stoljeća. Daju se osnovne značajke etničkog, kulturnog, društvenog i gospodarskog supstrata na koji su došli Hrvati da bi se potom analiziralo i ocjenjivalo stanje i ponašanje te iseljene grupe.

Do prvoga svjetskog rata Hrvati su se u najvećem broju naselili u Argentinu, Čile, Boliviju i Peru. Uglavnom su to iseljenici iz Dalmacije južnije od Omiša uključiv pripadajuće otoke. Na temelju procjena možemo pretpostaviti da se radilo o grupi ljudi između 25 i 50.000. U njoj prevladavaju muške osobe mlade dobi. Približno je polovica punoljetnih u braku. Fertilitet je nizak – nešto više od dva djeteta po braku. Socioekonomski položaj je različit. Općenito uzevši, bolje su prolazili doseljenici na tihooceanskoj nego na atlantskoj obali. Osim u argentinskoj unutrašnjosti, gdje su atomizirani po pampasu, Hrvati su uglavnom živjeli u petnaestak kolonija, razvijajući razne oblike društvenog okupljanja – utemeljili su četrdesetak društava i pokrenuli 14 novina. Održavali su raznolike i intenzivne veze s domovinom. Slanjem novca sudjelovali su u gospodarstvu svoje obitelji te materijalno preporučili »iseljenički rayon« u Dalmaciji. Osim toga, došavši često u sredinu s višom civilizacijskom razinom, nove su tekovine brzo usvajali, povratno su utjecali na kraj iz kojeg su potekli. Prema zemljama doseljenja Hrvati su se odnosili sa zahvalnošću a na domaći svijet i na iseljenike drugih nacionalnosti ostavljali su dojam poštenih, štedljivih i radišnih ljudi. Ista rasna pripadnost, mediteranska kulturna podloga, ista vjera te činjenica da su državljani ugledne evropske monarhije, uvjetovali su da nisu bili potisnuti na marginu društva. Mnogi su iskoristili tu priliku i zauzeli značajno mjesto na društvenoj ljestvici.

Uvod

Prije nego što pokušamo odgovoriti na istraživačko pitanje smatramo korisnim ukazati na neke osnovne čimbenike koji obilježavaju doseljavanje Hrvata u Južnu Ameriku do prvoga svjetskog rata. Tu u prvome redu mislimo na: vremenski okvir doseljenja, etnički supstrat u koji su dospjeli naši iseljenici, prostorni raspored na južnoameričkom kontinentu te političku, društvenu i gospodarsku situaciju u zemljama useljenja.

Useljenje iz Europe u Južnu Ameriku teklo je kontinuirano sve od njezina otkrića krajem XV. stoljeća. Još dugo vremena nakon toga pristižu doseljenici gotovo isključivo s Iberijskog poluotoka, dok iz ostalih predjela Europe taj proces počinje teći tek pošto za to sazriju uvjeti, tj. kad se susretnu potisni i privlačni činioci za europski

exodus. Jedan od najznačajnijih potisnih čimbenika svakako je velika europska agrarna kriza sa svim njezinim posljedicama, a od privlačnih kronična južnoamerička »glad« za radnom snagom nakon što su Indijanci »prorijedeni« jer se nisu mogli prilagoditi radu u rudnicima, ni zaštititi od europskih bolesti, a crnci, koji su uvezeni da bi zamijenili domorodačku radnu snagu, bili su oslobođeni ropstva.

Maticu emigrantske rijeke koja tada kreće iz Evrope predvode Talijani i narodi iz Španjolske, osobito njene periferne etnije. Računa se da se od 1857 do 1938. samo u Argentinu uselilo 7,5 milijuna ljudi od čega: Talijana 39,2%, španjolskih naroda 37%, Rusa i Poljaka 13%, Francuza 3,3%, Nijemaca 2% te 5% ostalih (83 : 142).

Hrvati se u te tokove uključuju nešto masovnije od 80-ih godina prošlog stoljeća a o broju s kojim participiraju u tom milijunskom exodusu bit će više riječi nešto poslije.

Ta masa s posebnim rasnim, kulturnim i civilizacijskim obilježjem unosi velike promjene u etničku sliku znatnog dijela Južne Amerike. To se osobito odnosi na pojas što ga čini Argentina, Urugvaj, Čile i južni predjeli Brazila, gdje osobito snažno penetriraju bijelci koji su se dotad održavali uglavnom u primorskim gradovima i na podnožju Anda (kreolski element).¹ No premda su crnci koji su inače odigrali veliku ulogu u povijesti Južne Amerike gotovo sasvim potisnuti, ipak se pretjerano često ističe »pobjeljenje« tog dijela kontinenta, pa i onda kad je riječ o Argentinu. Zapravo »najbjelja« zemlja u tom pojasu jest Urugvaj.

Etnička sinteza, odnosno nacionalna integracija zbivat će se sporo i trajati sve do naših dana. Nju će u početku gotovo onemogućavati podjela stanovništva na »naciju« Indijanaca i »naciju« Španjolaca koju provode kolonizatori. Taj sustav bi će uskoro narušen dolaskom afričkog stanovništva te miješanjem indijansko-europskoga, europsko-afričkog i afričko-indijanskog stanovništva, što je dovelo do raspada »sistema kasta«. Regionalne skupine *mestica* postepeno će se pretvarati u nove etnose a to će biti najizraženije u Peruu i Ekvadoru. Ipak, na vrhu hijerarhije koja će biti uspostavljena čvrsto će stajati bijelci (s kreolskom aristokracijom na čelu) a na dnu Indijanci. Mestici² će biti etablirani u srednjem sloju tako što će svojim klasnim i etničkim položajem donekle ublažavati suprotnosti i biti svojevrsan čimbenik stabilnosti.

Pečat ideologiji i kulturi davat će kreolska oligarhija koju predstavljaju bijeli »starosjedioci«. Njih karakterizira potpuno potcijenjivanje autohtonih pretkolumbovskih kultura i nekritičko prihvaćanje kultura Iberijskog poluotoka. Prenesenoj u potpuno novu rasnu i geografsku sredinu, tim kulturama onemogućen je prirodan razvitak iz čega slijedi neka vrsta »kulturne skleroze« (53 : 1440). Od kreolaca tu će ideologiju prihvatiti i mlado građanstvo XIX. stoljeća, oštro suprotstavljajući »svoju civilizaciju« »barbarstvom« ostalih. To kulturno manihejstvo početak će nadilaziti tek kulturna elita nakon prvoga svjetskog rata, koja se regrutirala iz građanskog sloja. Svojevrsni kulturni kolonijalizam, međutim, i dalje će se žilavo održavati, ali će se postepeno sve više preferirati kulturni uzori Sjeverne Amerike na uštrb europskih (53 : 1441).

Takva ideologija i kultura u neposrednoj je svezi s južnoameričkim položajem u svjetskom gospodarstvu, gdje se tamošnja privreda pojavljuje gotovo isključivo kao

¹ Kreol (*criollo*) jest osoba rođena u Južnoj ili Srednjoj Americi od europskih roditelja romanskog podrijetla.

² *Mestic* je osoba rođena rasnim križanjem u Južnoj Americi. S obzirom na »proporciju« europske, indijanske i crnačke krvi razvrstavanu su u tri grupe.

proizvođač sirovina i kupac industrijskih proizvoda. Ona je zapravo proizvod tog položaja koji je proizišao iz prvotnog i stoljećima održavanog pristupa koji je izvršno dan u parafraziranoj poslovi: »Conquistadori nisu došli u Južnu Ameriku da zasađe drvo nego da ga oberu«. ³ Jednom riječi nisu došli da stvaraju nove vrijednosti nego da uzimaju postojeće. Na takvu pristupu niknule su i ustanove koje su, importirane iz europskog feudalizma, prilagođene novim prilikama. Jedan vid europske tlake jest npr. *encomienda*. I dok je tlaka proizlazila iz vlasničkog odnosa (kmet je morao raditi određeni broj dana u godini za vlasnika zemlje koji mu je dao tu zemlju na obrađivanje) *encomienda* je trebala da bude naknada osvajačima zbog privođenja »divljaka« »civilizaciji«.

Prvotno razdoblje najizravnije pljačke uskoro nadomješta pljačka iskorištavanja prirodnih bogatstava. Gotovo jedina radna snaga u početku jesu Indijanci. Oni su vezani za zemlju sistemom *peonaja* – južnoameričkom inačicom europskog kmetstva. *Peonaja* je poprimila različite oblike u pojedinim zemljama, no bit joj bijaše u tome da je *peon* imao određenu radnu obvezu prema gospodararu kao naknadu za komadić zemlje koju je dobio na korištenje ili za predujam koji nikad nije mogao vratiti. Težak položaj *peona* (u odnosu na europskog kmeta) proizlazio je iz rasne potcijenjenosti, kulturne »inferiornosti« a nadasve iz toga što *peonija* nije bila kodificirana, tj. nije bilo urbarijalnog sustava. Osim radne obveze Indijanci su imali i novčana podavanja od kojih su se uzdržavale ustanove kolonijalnog sustava.

I onda kada je kolonijalna vlast zamijenjena vlašću kreolske aristokracije, ovaj se sistem sporo mijenjao. Ipak do tog je dolazilo znatno brže u predjelima južnoameričkoga umjerenog pojasa, koji nam je posebno zanimljiv zbog ovog rada, budući da je upravo u taj pojas uselio velik broj Hrvata koji su do prvoga svjetskog rata stizali u Južnu Ameriku. Tamo od prve polovine XIX. stoljeća počinje kolonizacija kapitalističkog tipa s latifundijom ili haciendom kao dominirajućim proizvodnim oblikom.

Južnoamerički kontinent koji zaprema 14% površine Zemlje, ⁴ veoma je različit reljefno i klimatski sa svim raznolikostima biljnoga i životinjskog svijeta te bogatstvom i rasporedom ruda. To je pak u neposrednoj vezi s uvjetima života čovjeka koji je na osnovi prirodnih prednosti stvorio različite gospodarske sustave. Tako je u Andskim predjelima i na čilenskoj *pampi* prevladalo rudarstvo, u nizozemlju ratarstvo, plantažerstvo i stočarstvo dok se u gradovima koji bijahu administrativni centri razvila tipična urbana privreda.

Sve je to imalo odraza na vrstu migracija a to pak na ishod etničkih odnosa. Naime s vremenom su se etničke grupe (dobrovoljno ili prisilno) uključile u ove ekonomije koje su najviše odgovarale njihovim tjelesnim i duševnim osobinama i sposobnostima, odnosno tradiciji koju su baštinili bilo na južnoameričkim prostorima kao starosjedioci bilo u zemljama iseljenja kao imigranti. Tako je »šumska privreda« omogućila Indijancima da se održe u Boliviji i Paragvaju, u rudnicima i na plantažama prevladavali su crnci a u *pampasima* bijelci (*gauchos*) nastavljajući oblik stočarstva razvijeni u Novoj Kastiliji nakon rekonkviste. Hrvati će se u taj raspored uključiti prilično logično. Dalmatinska »glad« za zemljom većinu će odvesti na argentinski *pam-*

³ U tome se očituje razlika između iberijske i anglosaksonske kolonizacije. Dok su u Latinsku Ameriku u početku dolazili uglavnom conquistadori, dotle su u Sjevernu Ameriku dolazili kolonisti s namjerom da se stalno nastane. U kasnijem razvoju uloge će biti izmijenjene: anglosaksonci će postati osvajači a iberijski pravi naseljenici (53 : 1434).

⁴ Južna Amerika obuhvaća 17,938,000 km². Od rta Gallinas (12° 15'N) na sjeveru do rta Horn (55° 59'S) na jugu duga je oko 75.000 km, a od rta Parinas (80° 23'W) na zapadu (Peru) do rta São Roque (34° 55'1) na istoku (Brazil) široka je oko 5.000 km.

pas, a dalmatinska gradska tradicija znatan dio u gradska središta gdje će se baviti tipičnim urbanim zanimanjima u prvome redu trgovinom, uslužnim djelatnostima i poduzetništvom. No o tome više nakon ovog uvodnog dijela.

Političkim oslobođenjem od matice, španjolska se Južna Amerika postepeno uključuje u međunarodno kapitalističko tržište, a to pospješuje prodor kapitalističkih elemenata u specifični južnoamerički feudalizam. To se poklapa s najjačim doseljeničkim valom iz Europe. O tome Jorge Beinsten piše: »Razdoblje 1880-1914 jest razdoblje razvoja poljoprivredno-izvozne ekonomije (Argentine, op. Lj. A.), koja je sjedinila englesko krupno tržište, njegove željeznice i teretne brodove, anglo-američke hladnjače s veleposjedima domaće, argentinske aristokracije. Etapa kapitalističke konsolidacije javlja se u vidu udruživanja nadasve složenih interesa, gdje nije lako lučiti domaće od imperijalističkih komponenata. Proturiječnosti unutar različitih vladajućih frakcija razvijale su se unutar 'nacionalno poljoprivredno-izvoznog bloka' kao posljedica prihvaćanja pravila igre imperijalističkog sistema.« (25 : 594)

Nakon stjecanja nezavisnosti španjolska Južna Amerika prolazi razdoblje snažnih političkih previranja. Granice povučene za kolonijalna vremena postaju predmetom sporova pa i ratova među državama,⁵ premda su oslobodilački ratovi vođeni u znaku panameričke solidarnosti, a bilo je i konkretnih projekata za jedinstveno političko područje ne samo Južne nego obiju Amerika.⁶ U pojedinim zemljama sukobljavaju se centrifugalne i centripetalne sile a posvuda se oligarhija bori za političku vlast. Prema Oscaru Waissu od stjecanja nezavisnosti do 1952. u Južnoj Americi bilo je 179 »revolucija«. Do tog je dolazilo poradi »neprekidnog prepletanja domene interesa civilno-vojne birokracije i vladajućih ekonomskih grupa« (96 : 1634). Južna Amerika kao da je u neprestanom traženju vlastitog puta a oligarhija koja je na vlasti »neprestano je neodlučna između 'građanskog društva' i 'države', između 'urbane ekonomije' (trgovačke, industrijske itd.) i 'ruralne ekonomije'.« (25 : 596)

Zbog uloge u oslobodilačkim ratovima kao i u ratovima među pojedinim državama, vojska je ovdje igrala veliku političku ulogu kao možda nigdje u svijetu. Prema Waissu, krajem prošlog stoljeća vojska je u većini tih zemalja bila najraširenije tijelo s najjačom hijerarhijom zahvaljujući svome kohezijskom karakteru (96 : 1635). Čak tamo gdje vojska nije izravno i često intervenirala u borbi za vlast, njen utjecaj se i te kako osjećao.⁷

Spomenimo na kraju ovoga uvodnog dijela da je održavanje tako posebnih oblika života Južna Amerika mogla zahvaliti i činjenici što se u vrijeme imperijalizma našla u »geostrateškoj sjeni«, tj. na prostoru gdje nije dolazilo do konfrontacije interesa velikih sila (82 : 1772).

⁵ Današnji geonimi poput Perua, Argentine ili Kolumbije nisu uvijek pokrivali isti sadržaj. Španjolski su osvajači u početku na kontinentu bili osnovali nekoliko krupnih teritorijalno-političkih jedinica kao španjolska potkraljevstva. U prvoj polovici XVI. stoljeća osnovano je potkraljevstvo Peru, a u XVIII. stoljeću potkraljevstva La Plata i Nova Granada. Njihovim raspadom te međusobnim ratovima tada nastalih država povučene su današnje granice u Južnoj Americi.

Budući da su naši doseljenici počeli stizati prije nego što su povučene granice koje danas postoje, to su neki od njih došli u jednu a nastavili živjeti u drugoj državi, a nisu promijenili mjesto boravka. To se dogodilo npr. onima koji su početkom sedamdesetih godina XIX. stoljeća došli u Antofagastu koja je tada bila u sastavu Perua, da bi u »Ratu za salitru« (ili »Ratu na Pacifiku«) 1879. pripala Čileu koji je porazio Peru i Boliviju osvojivši pokrajine Tarapacu i Aricu u kojima ima dosta Hrvata.

⁶ Godine 1844. najveći argentinski mislilac XIX. stoljeća Juan Bautista Alberdi apelirao je »nek se Amerike sastanu na jednom mjestu, nek razmisle o svojoj sudbini, nek govore o svojim mogućnostima, bolima i nadama...« Želja mu se ispunila 1899. kad se sastala prva skupština američkih država. Takvi susreti dugo će se održavati svake pete godine (72 : 82).

⁷ To se odnosi u prvome redu na Čile gdje je vojska do prvoga svjetskog rata izvršila samo jedan udar zbacivši predsjednika Republike José Balmacedu godine 1891.

1. Pravci seljenja i stvaranje kolonija

U prvim fazama kolonizacije, Hrvati su se u najvećem broju naseljavali u ovim državama Južne Amerike: Argentini, Čileu, Boliviji, Peruu. Moglo ih se još naći i u Urugvaju, Brazilu i Paragvaju, dok u ostalim zemljama nailazimo tek na rijetke pojedince čiji motivi iseljenja često nisu bili tipično iseljenički, poput misionara, primjerice.

Tako je među prvim conquistadorima stigao i Korčulanin Vinko Paletin koji je međutim brzo napustio službu i ušao u dominikanski red. Postao je poznat po raspravi *O pravu i opravdanosti rata što ga kraljevi Španjolske vode protiv naroda Zapadne Indije*, tiskanoj godine 1559. U njoj se oštro suprotstavio također dominikancu Bartolomeu de Las Casasu koji se u svom djelu *Kratko izvješće o uništenju Indijâ*, odlučno zalagao za prava američkih Indijanaca (v. 87).

U španjolsko-američkom kolonijalnom kontekstu, možemo usput spomenuti i Meksiko. Isusovac Ferdinand Konščak (Consag) stigao je godine 1730. u Vera Cruz. Godine 1732. poduzeo je istraživanje istočne obale južne Kalifornije od San Ignacia do ušća rijeke Colorado pri čemu je dokazao da je Donja Kalifornija poluotok, a ne otok, kako se dotad vjerovalo. Vodio je dnevnik koji je tiskan u Barceloni godine 1754. Izradio je zemljopisne karte krajeva koje je istraživao i one su se upotrebljavale sve do sredine prošlog stoljeća. Bio je dobar poznavalac indijanskih jezika i običaja (v. 58).

U španjolske posjede rano su stigli i dubrovački trgovci. Vjerojatno prvi od njih bio je Basilije Basiljević koji je godine 1537. krenuo iz Sevilje za Peru. Otputovao je s preporukom za španjolske vlasti koju je dobio od jednoga španjolskog viteza a ponio je robe vrijedne 1000 dukata (v. 46).

Teško je govoriti kojim su se kriterijima rukovodili naši ljudi prilikom odabira zemlje useljenja. »Amerika« bijaše opći pojam koji je tada u domovini označavao sve useljeničke zemlje. To se osobito odnosi na prvu fazu iseljavanja dok ono nije poprimilo »lančani« oblik. Rezultat takva seljenja jesu mnoge naseobine Hrvata koji potječu iz istoga užeg područja. Tako u Argentini susrećemo velike grupe Hvarana, u Čileu Bračana, u Peruu Dubrovčana itd. Osim pokojeg doseljenika iz Hrvatskog primorja u cijeloj Južnoj Americi u tom razdoblju ima malo Hrvata koji su došli izvan područja omeđenog uskim obalnim pojasom između Omiša i Dubrovnika uključiv pripadajuće otoke. U navedenim zemljama Hrvati su se bavili približno istim zanimanjima i živjeli u malom broju naselja. To je, uz naglašenu osobnu pa i rodbinsku povezanost, uvjetovalo da se govori kako Hrvati žive u svojim kolonijama. No prostorne lociranosti u gradovima nije bilo, nisu živjeli u vlastitoj četvrti. Zato su osjećaj zajedništva vezivali vlastitom institucijom: to bijahu društva (dobrotvorna, vatrogasna, zabavna, sportska), novine a pri kraju razdoblja škole, banke i osiguravajući zavodi. Gotovo svaka kolonija imala je vlastiti dio na mjesnom groblju a veće i svoj »Panteon«. Prilikom 100-e obljetnice nezavisnosti nekih južnoameričkih država, naše kolonije sudjelovale su u svečanim mimohodima s istaknutim nacionalnim simbolima a u nekoliko gradova podigle su spomenike na kojima je pisalo »Colonia Slava« ili »Colonia Croata«. Osjećaj zajedništva osobito je dolazio do izražaja prilikom pokretanja akcija za pomoć domovini. Snažan zamah to je doživjelo osobito 1903. kada je masovno podržan narodni antimadžarski pokret u Hrvatskoj. Demonstracije, skupštine, sakupljanje novca za ugrožene pojedince i institucije u domovini, pisanje novina, protesti i rezolucije podrške... sve je to stvaralo osjećaj zajedništva, podizalo

samosvijest i usporavalo proces asimilacije koji je inače dobroano uznapredovao.⁸ Zbog toga se godina 1903. smatrala godinom »preporoda južnoameričkih Hrvata«. Slično političko gibanje zahvatilo je Hrvate i u vrijeme prvoga balkanskog rata kada je dana snažna podrška slavenskim narodima na Balkanu u borbi za istjerivanje Turaka, i to je zapravo pripremio teren za jugoslavenski pokret koji je nastao među iseljeničtvom za vrijeme prvoga svjetskog rata (v. 18).

Za razliku od SAD, ovdje Hrvati nisu imali svojih katoličkih župa. Iz vjerske sfere iseljenike je jedino ponegdje povezivalo slavljenje zaštitnika mjesta iz »starog kraja«. U cijelom tom razdoblju naišli smo samo na jednog svećenika koji je »glagoljao« liturgiju.⁹

Najznačajnije kolonije bile su u: Buenos Airesu, Rosariju i Acebalu u Argentini; Antofagasti, Punta Arenasu, Porveniru, Iquiqueu i Valparaísu u Čileu; Callaou i Cerro de Pasco u Peruu te u Oruru, Uyuniu i Potosiju u Boliviji.

Treba ipak reći da velik dio iseljenika nije živio u kolonijama. Tu u prvom redu mislimo na one koji su se naselili na argentinskoj pampi baveći se zemljoradnjom. Raspršeni na veliku prostoru nisu se mogli društveno organizirati te nisu mogli ostaviti ni kolektivnog traga, tako da se može steći pogrešan dojam da ih je bilo malo. Problem kako utvrditi njihov broj još nije riješen. No ako od aproksimativnoga ukupnog broja odbijemo one koji su živjeli u gradskim naseljima Južne Amerike (osim u Argentini nismo nailazili na Hrvate koji se bave poljoprivredom osim nešto stočara na čileanskoj Patagoniji i Ognjenoj zemlji) dolazimo do podataka da je u argentinskoj unutrašnjosti živio svaki drugi Hrvat doseljen na taj kontinent.

2. Broj iseljenika

Utvrđivanju točnog broja iseljenika glavna prepreka je nedostatak statističkih podataka kako zemlje iseljenja tako i zemalja useljenja.

Tek banskom naredbom od 12. prosinca 1898. br. 6085 bilo je određeno da se »uz inu statistiku imadu sabirati i podaci o iseljavanju« iz banske Hrvatske. U Austro-Ugarskoj je vladalo načelo »slobodna kretanja i seljenja« te onaj koji »mijenja ili ostavlja svoj zavičaj« nije bio »dužan da svoj odlazak prijavi oblastima barem u statističke svrhe« (60 : 63). Ovdje malo mogu pomoći i statistike parobrodarskih društava budući da su Hrvati putovali iz velikih europskih luka gdje su bili registrirani po zemlji iseljenja.

Jednako su nam od male pomoći statistike zemalja useljenja. Tako npr. doznajemo da se godine 1908. u Argentinu doselilo 303.112 osoba iz 15 zemalja. Od južnoslavenskih zemalja spominje se Srbija i Crna Gora ali nema Hrvatske pa iseljenike iz nje treba tražiti među 2.551 imigranata iz Austrije, odnosno 934 iz Ugarske.

Službeni popis stanovništva Čilea godine 1907. iskazao je 3.813 osoba rođenih u Austro-Ugarskoj. Matej Škarnić koji analizira taj popis može jedino poći od pretpostavke da Hrvati u tom broju participiraju sa 90%. Otprilike s tolikom postotkom o-

⁸ Čuvši za prve žrtve u Hrvatskoj članovi »Slavjanskog pripomoćnog društva« u Antofagasti izvjesili su zastavu s obilježjem žalosti. Na intervenciju austro-ugarskog poslanika u Santiagu grofa Strazenskog morali su je skinuti zbog čega je Juraj Bijankini prosvjedovao u Carevinskom vijeću u Beču. U namjeri da popravi dojam grof Strazenski otišao je u posjet hrvatskim kolonijama na Tihom oceanu, no iseljenici su ga potpuno ignorirali.

⁹ To je bio Ivo Sangaletti, koji je stigao u Cerro de Pasco godine 1899.

periraju i drugi suvremenici kad govore o broju Hrvata među austro-ugarskim podanicima u Južnoj Americi prije prvoga svjetskog rata (9 : 228).

Prema tome podaci do kojih dolazimo isključivo su arbitrarni a kako nitko od arbitratora ne zaslužuje da mu se ukaže povjerenje u odnosu na drugoga, preostaje nam da navedemo što više procjena, ostavljajući problem zasad otvorenim. Evo nekoliko procjena o broju Hrvata u Južnoj Americi na kraju ovog razdoblja:

Juraj Jordan, jedan od naših najpoznatijih iseljenika u Punta Arenasu javlja Jugoslavenskom odboru u London godine 1916. da »statistike Jugoslavena u Južnoj Americi nisu kompletne« i, o procjenjuje da ih može biti 30-50.000 (2 a). Isti iseljenik, međutim, jednom drugom prilikom navodi broj od 30.000 naših iseljenika samo u Argentini (2 b).

Miće Mičić koji za vrijeme prvoga svjetskog rata boravi među iseljenicima kao izaslanik Jugoslavenskog odbora, javlja u lipnju 1916. voditelju kancelarije Jugoslavenskog odbora u Parizu Ivi de Giulliju da je naših u Južnoj Americi 25.000 (2 a). Iduće godine isti Mičić pisat će Anti Trumbiću u Pariz o 25-30.000 iseljenika.

U jednom izvještaju iz Južne Amerike Jugoslavenskom odboru neposredno nakon rata govori se o 50.000 iseljenika iako za vrijeme rata nije bilo priljeva novih imigranata (1 a).

Iseljenički novinar Ambroz Strižić koji u ovo vrijeme živi u Čileu, procjenjuje da je pred prvi svjetski rat u Južnoj Americi boravilo 50.000 naših iseljenika i to »gotovo isključivo iz Dalmacije« dok je »iz ostalih naših krajeva bilo tek pojedinaca tjeranih bijedom svog kraja« (89 : 26).

Najveći broj navodi Josip Lakatoš. Prema njemu godine 1914. na tom kontinentu boravilo je »između 60 i 90 tisuća duša, gotovo isključivo iz Dalmacije, Istre i Primorja«. (60 : 76).

3. Demografska struktura

Opće je poznato da iseljavaju mlađe osobe. Ako tome dodamo da pratimo pojavu koja se zbivala tridesetak godina s izrazitim rastom prema kraju razdoblja, to možemo zaključiti da u ovoj iseljenoj skupini prevladavaju mladi ljudi. Evo nekoliko potvrda iz novina:

Splitska *Sloboda* 22. studenoga 1905. piše da »iseljavanje sve to više otimlje maha, tako da se početkom godine iz Metkovića iselilo preko 114 osoba, većinom mlade seoske sile«.

Šibenska *Hrvatska rieč* 14. listopada 1905. iskazuje žaljenje zbog iseljavanja jer »veći broj iseljenika sve su čili mladići, koji se sele još prije nego li su obavili vojnu službu«.

Zadarski *Narodni list* od 29. ožujka 1906. donosi vijest prema kojoj je preko Dubrovnika u protekla tri tjedna »ostavilo domovinu preko 1000 ljudi, sve mladost od 17 do trideset godišta«.

Ti navodi mogli bi nas navesti i na krivi zaključak tj. da su se iseljavali isključivo mladi ljudi. No poznato je da su selili i osobe srednje dobi (»očevi obitelji«) ali oni su se, ostvarivši cilj zbog kojeg su otišli (vraćanja duga, kupovina imanja, kuće...) vraćali. Upravo zbog takvih je u to vrijeme u upotrebi pojam »privremeni iseljenik«. Mladići, bez obveza prema obitelji, prekršivši vojni zakon ne javivši se na vrijeme u voj-

nu službu zbog čega ih je prilikom povratka čekala kazna, kao i zbog mnogih drugih razloga, lakše su donosili odluku o trajnom ostanku (v. 5).

Zahvaljujući nekim popisima koje su provodili sami iseljenici u Čileu potkrijepili smo ocjene o nižoj životnoj dobi iseljenika u toj zemlji do prvoga svjetskog rata.¹⁰ Nema razloga sumnjati da je slično bilo i u drugim južnoameričkim državama.

Kao što je i razumljivo, među iseljenicima bilo je pretežno muškaraca. To nije potrebno ni dokazivati budući da se zbog mnogo razloga muškarci (osobito u ono doba) lakše odlučuju za iseljenje. No kako su žene bile manje aktivne u iseljeničkom društvenom životu, to se njihova nazočnost u hrvatskim iseljeničkim kolonijama osjećala još manje. Žene naime ne nalazimo na popisima iseljeničkih društava, ne spominju se u novinama niti u nekim drugim institucijama. Čini se da je omjer muškaraca i žena ipak varirao od kolonije do kolonije. U starijim kolonijama gdje su iseljenici bili bolje situirani, više je žena. Naime, žene su se odlučivale na iseljenje uglavnom na poziv muškaraca, a do poziva je dolazilo tek pošto bi se ovaj osjećao materijalno sigurnim. Budući da neki to nisu postigli nikada (osobito ne u Argentini) ili im je na putu do tog cilja naprosto »prošlo vrijeme« za ženidbu to su mnogi ostali neženje. A kako nije bio rijedak slučaj da su se ženili ženama drugih nacionalnosti,¹¹ to su mnoge potencijalne iseljenice ostale u »starom kraju«. Starenjem kolonije sve se manje osjećao manjak žena, jer su se rađala ženska djeca, no to nije registrirano u službenim statistikama budući da su sva djeca rođena u Južnoj Americi automatski dobivala državljanstvo dotične zemlje a time i pripadnost toj naciji. Zanimljivo je da su tako bila tretirana i od samih iseljenika tj. smatrana su »Čilencima«, »Argentincima« itd.

Iseljenik se u pravilu teže odlučuje za brak. Razloge za to treba tražiti u specifičnosti iseljeničkog života: nedostatak žena iz domovine, teškoće u komunikaciji (i ne samo lingvističkoj) sa ženama drugih nacionalnosti, mukotrpan rad na najtežim poslovima (osobito na početku iseljeničkog života), sporo materijalno situiranje zbog obveza prema obitelji u domovini, dugotrajno kolebanje između ostanka i povratka itd. Konkretnih podataka imamo samo za Čile gdje je u prosjeku tek svaki drugi punoljetni muškarac bio u braku.¹² Za Argentinu nemamo podataka no možemo pretpostaviti da je iseljenička bračna struktura nešto povoljnija budući da se dobrim dijelom radilo o poljoprivrednicima.

U iseljeničkim brakovima rađalo se manje djece nego u domovini. U Čileu za koji imamo podatke, to je samo nešto više od dva djeteta po braku.

4. Socioekonomski položaj

Društveni položaj iseljenika bio je različit. Dio njih uz mukotrpan rad nije ostvario nadanja s kojima se uputio preko oceana i jedva je nadmašio životni standard što

¹⁰ Prema jednom popisu u Punta Arenasu iz godine 1916. što su ga proveli sami iseljenici u tom je gradu od 1346 iseljenika rođenih u domovini samo 21 stariji od 60 godina, 190 je u dobi od 50 do 60 godina, dok su svi ostali mlađi od 50 godina (v. 8).

Prema popisu članova Ogranka JNO u Antofagasti »Petar Petrović Njegoš« najbrojnija skupina u dobi je između 28 i 36 godina, dok je samo četvorici članova bilo više od 50 godina (1 b).

¹¹ U Punta Arenasu 1916. od 460 oženjenih muškaraca 48 je bilo oženjeno Čilenkama a 13 ženama drugih nacionalnosti (v. 8). Iste godine od 13 oženjenih Hrvata u Tocopilli čak su deseterica bila u braku sa ženama drugih nacionalnosti (1 c).

¹² U Punta Arenasu bilo je godine 1916. od 846 punoljetnih muškaraca u braku 460 (v. 8). Od 224 člana ogranka JNO u Antofagasti samo je 101 bio oženjen (1 b). U Tocopilli od 51 odraslog muškarca samo je 13 u braku (1 c), u Calami od 75 iseljenika 27 su u braku (1 d) a u Taltalu od 65 punoljetnih Hrvata u braku je 27 (1 e).

ga je imao kod kuće. Takve je zadržavala samo nada da će im s vremenom ipak krenuti na bolje a i pomisao na onaj neugodan trenutak kad će se s neostvarenim ciljem suočiti s obitelji, susjedima pa i cijelim mjestom.

Čini se da je veći dio ipak uspio. Upornošću, marom, velikom požrtvovnošću i prihvaćanjem najtežih poslova, oni su postigli zapažene rezultate i to ne samo u usporedbi s položajem koji su imali prije iseljenja nego i u odnosu na domaćine i iseljenike drugih nacionalnosti. Neki su zauzimali značajne položaje u gospodarskom životu svoga grada a bilo je i takvih, poput Nikole Mihanovića i Paska Baburizze koji su se probili u sam vrh tamošnjih nacionalnih buržoazija.

Poslovni uspjeh često nije bitnije utjecao na životni standard tih ljudi. Živjeli su skromno, često na glasu za škrtosti kod domaćeg svijeta. Slobodno vrijeme nisu poznavali. No sve navedene kvalitete nisu bile dostatne da bi se polučio uspjeh. Često je presuđivala slučajnost, odnosno onaj trenutak odluke kad je između nepoznatih država, gradova pa i profesija trebalo izabrati svoju »sreću«.

Dalmatinska »glad« za zemljom većinu je dovela u Argentinu, i odredila joj najniže mjesto na socijalnoj ljestvici među hrvatskim iseljeničtvom u Južnoj Americi. Bilo da su radili kao najamnici ili na vlastitom komadu zemlje prolazili su loše. Nadnica je bila niska a viškovi na maloj parceli uz nisku cijenu proizvoda nedovoljni da se osigura solidna egzistencija. Danas nas može čuditi zašto su ti ljudi imajući mogućnost za reemigraciju (u Čile, Peru ili Boliviju, primjerice) uporno ostajali na zemlji. Odgovor treba vjerojatno tražiti u mentalitetu baštinjenom u domovini prema kojem je gotovo nemoralno prodavati ili zapuštati zemlju. Sjećanje na vremena suše, biljnih bolesti,¹³ poremećaja na tržištu vina,¹⁴ nakon čega je slijedila neminovna glad bila su svježja a da bi se tek tako napustila zemlja koja je ipak osiguravala sitost. A bio je dostatan samo mali iskorak iz toga da se dobije više. Dokaz za to su njihovi malobrojni zemljaci koji su se u argentinskoj unutrašnjosti počeli baviti trgovinom poljoprivrednih proizvoda ili nekim drugim zanimanjem izvan poljoprivredne proizvodnje.

Nisu bolje prošli ni oni koji su ostali na dokovima Buenos Airesa gdje su se iskrali. Kao lučki radnici u bescijenje su prodavali svoju radnu snagu često nasjedajući na trikove poslodavaca koji su ih nagovarali na fizičko nadmetanje s radnicima drugih nacionalnosti. Nešto bolje prolazili su pomorci, među kojima se mogao naći i po koji časnik. Poneki brodovlasnik među kojima je daleko odskakao Nikola Mihanović, bio je samo iznimka od pravila po kojem su Hrvati radili najteže poslove u Buenos Airesu.

Bitno drukčije prolazili su Hrvati koji su stigli na tihooceansku obalu, uključiv i Boliviju koja joj gravitira. Tu je većina bila zaposlena u trgovini, zanatstvu ili industriji. Njihovi životopisi često su vrlo slični. U početku rade kod zemljaka ili rođaka koji ih je doveo da bi se vrlo brzo osamostalili. Prve zarade idu u domovinu kao isplata za putne troškove (ili rođaku kod koga je stigao ukoliko mu je on platio putnu kartu) a sa slijedećima se već trguje. Dostajalo je da sakupe za police i nešto robe i da počnu trgovati. Sam dućan neznatna je investicija: nešto dasaka i starog lima. Važno je da je na prometnu mjestu – blizu rudnika, salitarnog nalazišta ili »officine«.

¹³ Tu u prvome redu mislimo na bolest vinove loze peronosperu koja je na prijelazu stoljeća uništila vinograde u Dalmaciji.

¹⁴ Najveći poremećaj na tržištu vina nastao je kao posljedica tzv. vinske klauzule koja je bila dio trgovinskog ugovora što su ga 1891. sklopile Italija i Austro-ugarska monarhija. Prema vinskoj klauzuli znatno su smanjene carine na uvoz talijanskog vina u Monarhiju kojemu dalmatinsko vino nije moglo konkurirati. (Talijansko vino je bilo jeftinije zbog plantažne proizvodnje i blizine tržišta.) To je Dalmaciju dovelo na rub bijede te snažno potaklo iseljavanje.

vina se polako širi, otvaraju podružnice u drugim gradovima, susjednim državama pa i u Europi. Kapital se kasnije investira u industriju, uslužne djelatnosti i infrastrukturu. Da bi brže napredovali mnogi se udružuju. U Čileu je više krupnih kapitalista na sjeveru, a to je razumljivo jer su tu velika nalazišta salitre, tada osnovnog čilenskog proizvoda. Antofagasta je uz to i značajna luka kroz koju ide i bolivijski uvoz i izvoz. Jug Čilea manje je privredno dinamičan. Zbog toga je tu manje naših poslovnih ljudi a većina se bavi sitnom trgovinom i raznim obrtima. Jedan popis naše kolonije iz 1916. navodi stotinjak zanimanja kojima se bave Hrvati. Na Ognjenoj zemlji naši se u početku bave traženjem zlata a poslije stočarstvom, u čemu su neki postigli velike uspjehe poput braće Kusanović.

Za navedene poslove koje su obavljali nije bila potrebna formalna stručna sprema. Zbog toga se nisu ni trudili da završe neku školu. Osim toga mnogi su se doselili nakon školske dobi. No to ne znači da nisu cijenili znanje stečeno školovanjem. Najbolji dokaz za to jest njihov stav prema školovanju svoje djece. U Čileu su sva djeca naših iseljenika pohađala osnovnu školu premda nije bila obvezna, a mnoga srednje i više škole. Prema *Domovini* iz Punta Arenasa od 5. ožujka 1914. u tom gradu godine 1913. razne škole pohađalo je 518 iseljeničke djece.¹⁵

Školovani iseljenici uglavnom su se zapošljavali kao činovnici, često i u tvrtkama svojih zemljaka, a neki su nastavili studije u Santiagu. Poneki od njih zauzet će poslije značajna mjesta u privrednom, društvenom i kulturnom životu Čilea.

Zahvaljujući Mići Mičiću koji je za vrijeme prvoga svjetskog rata boravio među iseljeničtvom u Južnoj Americi kao izaslanik Jugoslavenskog odbora u Londonu imamo veoma zanimljiv opis i ocjenu stanja naših kolonija i pojedinaca (2 c).

Prema njemu u Brazilu, Paragvaju i Urugvaju »naših iseljenika je malo, raspršeni su, nijesu se domogli nikakvog posebnog položaja, te nema što osobito o njima da se reće«.

Govoreći o Argentini Mičić naše iseljenike dijeli na dvije skupine: jedna je u samom Buenos Airesu a druga u unutrašnjosti Argentine. U Buenos Airesu uspjeli su samo brodovlasnici, braća Nikola i Miho Mihanović te donekle »par ljudi njima privrženih«. Iseljenička masa od 4-5 tisuća »osim nekoliko činovnika i pomorskih kaptana, uglavnom su mornari ili obični radnici na lučkim radnjama«. Švi su oni »direktno ili indirektno ovisni ili bar upućeni na Nikolu Mihanovića« koji je »imao zaleđe Austrije, koja je u njemu koncentrirala konzularske časti i razne izvore privilegija o kojima bijedni i neuki iseljenik može da bude ovisan«.

U unutrašnjosti iseljenici su »ogromnim dijelom poljoprivrednici« a najviše ih je u provinciji Santa Fe. Oni su »u ogromnoj masi ostali neuki i nepismeni, kako su od kuće došli, rasuti po 'čalarama' po ogromnoj pampi, odjeljeni od kulturnog svijeta«. Nešto bolji položaj imaju iseljenici u argentinskoj Patagoniji, koji se bave stočarstvom.

Za razliku od Atlantske obale »ekonomski položaj naših iseljenika na Pacifiku izvrstan je a u Čileu može se reći da je zavidan...«. Osobito »oni koji su prvi došli svojom radinošću, ustrajnošću i poštenjem znali su da stvore sebi neodvisnu egzistenciju«. Novopridošle su tako primali (»poučavali ih i potpomagali«) da se stjecao dojam kako iza toga stoji neka organizacija. Mičić osobito ukazuje na visok »moral i kultur-

¹⁵ Taj broj je bio u porastu te je 1916. u škole polazilo 543 naša učenika i to »skoro sve nastavne državne i privatne zavode, kao muški i ženski licej« (v. 8).

ni stepen ovih iseljenika« a to dokazuje činjenicom da su »u krivičnim listinama tamnošnjih sudova (...) samo rijetka iznimka« i zaključuje: »u neporočnosti prednjače ostalima«.

Za iseljenika u Peruu i Boliviji kaže da im je »ekonomski položaj također dobar«. Uglavnom se bave trgovinom »a znatno su zainteresovani u raznim industrijalnim poduzećima osobito u rudokopima uglja i bakra«. Kaže da i među njima ima »više milijunera« te da su im »izgledi za budućnost izvrsni«.

Mičić završava ovako: »U jednu riječ u republikama Chile, Bolivija i Peru svaki jugoslavenski iseljenik stvorio je sebi solidnu i neodvisnu eksistenciju, te su svi ili industrijalci, trgovci, poduzetnici i trgovački činovnici; prost radnik je iznimka«. ¹⁶

5. Društveno organiziranje

Do prvoga svjetskog rata Hrvati u Južnoj Americi osnovali su četrdesetak društava (v. 10). Značaj, stupanj organizacije i vijek trajanja bio im je različit. Među društvima prevladavala su ona uzajamne pomoći no bilo je i vatrogasnih, kulturnih, sportskih i gospodarskih. Negdje je organizacija bila čvrsta s preciznim pravima i dužnostima članstva predviđenim statutom a ponegdje su veze članova i organizacije bile labave. Što se tiče trajanja, neka su se gasila neposredno nakon osnivanja, a ima i takvih koja su se, često s promijenjenim imenom, održala do naših dana. Uzroci raspada društava bili su različiti – od unutrašnjih sukoba do gubljenja članstva zbog odlaska u druge kolonije.

Većina društava nije nadilazila okvire naseobine u kojoj je nastala. Ponekad je statutom bilo izričito određeno da članovi mogu biti samo pripadnici dotične kolonije. To nam ukazuje na slabu međusobnu povezanost iseljenika izvan svoje sredine. Uzroke za to treba tražiti u velikim udaljenostima koje su dijelile iseljenike. Tek pri kraju tog razdoblja sazrijeti će svijest o stvaranju jedinstvene organizacije hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi. Zbit će se to godine 1913. u pokušaju utemeljenja Hrvatskog saveza, koji će, međutim, osim početnih oblika organizacije, ostati uglavnom samo u planovima. Puno više uspjeha u tom smjeru bit će polučeno za vrijeme prvoga svjetskog rata kad će dio Hrvata pristupiti jugoslavenskom iseljeničkom pokretu koji će stvoriti organizaciju Jugoslavensku narodnu obranu.

Glavni činioci koji su poticali iseljenike na udruživanje bili su: nedovoljna zainteresiranost zemlje iseljenja za posebne iseljeničke probleme, karakteristična prostorna rasprostranjenost, organiziranje iseljenika drugih nacionalnosti, tradicija organiziranja u domovini te poticaji na organiziranje iz domovine.

Austro-Ugarska je imala svoga diplomatskog predstavnika u Buenos Airesu za cijelu Južnu Ameriku. U ostalim naseljima na kontinentu u kojima su živjeli njeni podanici osnivala je konzulate u kojima je dužnost obavljao obično počasni konzul imenovan među uglednim iseljenicima.

Monarhija nije »škrtarila« prilikom imenovanja počasnih konzula. Ponekad je bilo dovoljno da u nekom gradiću živi i manje od stotinjak podanika pa da se obavi takvo imenovanje. No Hrvati su ipak često bili nezadovoljni s odnosom koji su pre-

¹⁶ Posljednju Mičićevu ocjenu treba uzeti s rezervom. Naime, prema više puta citiranom popisu iz Punta Arenasa od godine 1916. u toj je našoj koloniji bilo 227 radnika.

Vrijedi spomenuti i Mičićevu usporedbu naših iseljenika u Južnoj i Sjevernoj Americi. »Solidnu i neodvisnu eksistenciju« prvih, on suprotstavlja »tuzi i nevolji« u kojoj žive potonji.

ma njima imali austro-ugarski predstavnici. To je bilo osobito onda kad je konzulom imenovana osoba koja se nije mogla sporazumijevati s iseljenicima na hrvatskom jeziku. Takvi su znali biti i arogantni, ne pokazujući spremnost da pomognu iseljeniku, a to je ovoga odbijalo da im se ubuduće obraća. Dio iseljenika koji je bio neprijateljski raspoložen prema Monarhiji i prije iseljenja, odbijao je od samog dolaska imati vezu s njenim službenim predstavnicima.

Na prosvjede naših iseljenika koji su činili veliku većinu među austro-ugarskim podanicima u Beču su počeli sve više davati konzularne časti i Hrvatima.¹⁷ Naime, vlasti nisu mogle ostati nezainteresirane prema iseljeničkom raspoloženju. Iseljenici su svojim deviznim doznakama pokrivali deficit platne bilanse zemlje, bili su potencijalni vojnici u slučaju rata, a organizirani na antiaustro-ugarskoj osnovi mogli su joj krnjiti ugled u svijetu. Zbog toga su u Beču nastojali zadobiti iseljeničke simpatije među ostalim i osnivanjem iseljeničkih društava. No kako su društva nosila austro-ugarsko ime to su ih iseljenici izbjegavali, a nekima su mijenjali ime u »hrvatsko« odnosno »slavensko«. Tek nekoliko takvih društava dočekalo je prvi svjetski rat.

Iseljeničko organiziranje pomagala je i okolnost što su iseljenici, osim u argentinskoj unutrašnjosti, bili raspoređeni u relativno malom broju naselja. Zbog toga kao i zbog karakterističnog načina doseljavanja, o čemu smo već govorili, iseljenici su i inače bili dobro povezani. Osim toga povezivala ih je i srodnost zanimanja pa prema tome i interesi koje je trebalo štiti od interesa domaćih ljudi pa i drugih iseljeničkih skupina. Često je dakle toj stvarnoj, ljudskoj, povezanosti trebalo dati samo oblik.¹⁸

I procesi organiziranja iseljenika drugih nacionalnosti bili su slični kao procesi kod naših i sa sličnim učincima. Osim toga stupanj organiziranosti pojedine iseljeničke skupine bio je jedan od kriterija njene vrijednosti u očima javnosti dotičnog grada. Tako je u *Malim novinama* iz Punta Arenasa od 14. svibnja 1905. pisalo: »Čim smo obezbijedili našu budućnost, udružili smo se kao i ostali kulturni narodi. Kao takovi prije nepoznati, primljeni smo bili radosno od građanstva i odmah ubrojani u jednu od najprvih kolonija«.

Hrvati su došli u Južnu Ameriku iz izrazito politizirane sredine. To je doba hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji, koji je doduše već početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća odnio pobjedu nad autonomašima, no u nekim općinama borba nije prestajala praktično do prvoga svjetskog rata. Važnu ulogu pri tome odigrale su Hrvatske čitaonice koje su osnivane u svim većim naseljima u Dalmaciji,²⁰ a osnivali su se i druga društva i institucije narodnog značaja. U Dalmaciji bijaše duga i tradicija organiziranja u sklopu katoličke crkve poput raznih bratovština i sl. Društveno organiziranje iseljenika dakle, ne samo što nije bilo nepoznato i strano nego su pojedinci imali i neka iskustva u tome.

Gotovo sva društva nastala su samostalno a tek su pri kraju razdoblja koje prikazujemo u tom smjeru počeli dolaziti poticaji i iz domovine. To je u neposrednoj vezi sa sve većim interesom za iseljeničtvo u Hrvatskoj. Rezultat jednoga takva poticaja bio je i navedeni Hrvatski savez.

¹⁷ Među njima bili su: Nikola Mihanović (Buenos Aires), Josip Pasinović (Punta Arenas), Juraj Sabioncello (Antofagasta), Dinko Drinković (Acebal) i Ivan Marinović (Cerro de Pasco).

¹⁸ To je uočio i Mičić koji u navedenom izvještaju govoreći o iseljenicima na Pacifiku kaže da »bez posjedovati formalne organizacije, oni su faktično bili organizovani«.

¹⁹ Na Braču odakle su potjecali mnogi od iseljenika čitaonice su osnivane ovim redom: »Hrvatski skup« (Pučišća, 1868), »Narodna kafana k zastavi slave« (Sutivan, 1874), »Milnarsko narodno posijelo« (Milna, 1875) i »Društvo hrvatski sastanak« (Selca, 1888).

Gotovo sva društva bez obzira na značaj istaknut u naslovu bila su politizirana. Do tog je dolazilo i onda kad je u statutu bilo izričito zabranjeno bavljenje politikom. No politizacija je bila neizbježna jer je i samo imenovanje društva, njegov naziv, bilo izrazito političko pitanje. Gotovo sva društva, osim onih nekoliko s austro-ugarskim imenom, bila su oštra u osudi politike nacionalnog ugnjetavanja i materijalnog iskorištavanja naroda u domovini. U njihovu sklopu začete su mnoge inicijative i provedene akcije za političkom, moralnom i materijalnom pomoći narodnih institucija i progonjenih pojedinaca u Hrvatskoj.

Politička opredjeljenja iseljenici su iskazivali imenovanjem pojedinih uglednih političara u domovini za svoje počasne članove. Najčešće su to bili Juraj Bijankini, zastupnik u Carevinskom vijeću i Dalmatinskom saboru (inače urednik zadarskog *Narodnog lista*, koji je u njemu često pisao o iseljeničkom problemu, pa i objavljivao mnoga iseljenička pisma) te Josip Juraj Strossmayer. To nam govori i o političkoj orijentaciji iseljenika, čije je hrvatstvo bilo široko otvoreno slavenstvu, odnosno jugo-slavenstvu.

Iseljenička društva odigrala su višestruku ulogu. U prvome redu iseljenici su u njima zadovoljavali kao članovi one potrebe koje nisu mogli zadovoljiti kao pojedinci. Organizirani, oni su lakše podnosili tegobe vezane uz bolest, nezaposlenost i starost, kulturno se uzdizali, zabavljali, branili od požara, rekreirali itd. Organiziranima, porastao im je ugled među domaćinima i iseljenicima drugih nacionalnosti. Ipak smatramo da je najvažnija i trajna zasluga iseljeničkog organiziranja što se njime usporio proces njihove asimilacije u južnoameričke nacije.

6. Novinstvo

Hrvati u Južnoj Americi dosta su se rano oglasili svojom novinom. Još prije godine 1883. u Buenos Airesu kratko je izlazio *Narodni glas* no o njemu znamo vrlo malo.²⁰ Prvi list koji nam je dostupan jest *Iskra slavjanske slobode* čiji prvi broj je izašao 1. ožujka 1883. u Buenos Airesu. Vlasnik i glavni urednik lista bio je zadarski liječnik dr. Dinko pl. Grisogono-Bortolazzi (v. 76).

Do prvoga svjetskog rata Hrvati u Južnoj Americi pokrenut će 14 svojih novina (v. 15).

Uvjeti za pokretanje iseljeničkog tiska na tom kontinentu u ono doba bili su dosta nepovoljni. Iseljenika je relativno malo, uzmemo li u obzir da su mnogi od njih bili nepismeni onda je jasno da je krug mogućih čitača bio uzak. Kako su se listovi uzdržavali isključivo samofinanciranjem, to su često zapadali u novčane teškoće a to je obično značilo i njihovo ukidanje. No novac nije bio i jedini problem. Više od njega nedostajali su naobraženi i školovani iseljenici među kojima bi se našli urednici i novinari. Uostalom, samo u krugu takvih ljudi mogla se i roditi ideja o pokretanju novine. Sve naše novine imale su veoma uzak krug suradnika a ponekad je urednik bio i jedini stalni novinar u listu. U tom radu najviše su se istakli: Dr. Dinko pl. Grisogono-Bortolazzi, Frano Jordan Bučić, Ivan Krstulović, Petar Gašić, Luka Bonačić-Dorić, Ivan Radeljak, Ivan i Klotilda Vuković i Miroslav Tartaglia.

Hrvatske novine u tom razdoblju pojavljuju se samo u Argentini (Buenos Aires i Rosario de Santa Fe) i Čileu (Punta Arenas i Antofagasta). Među njima nema niti jed-

²⁰ O tom listu znamo tek po pisanju *Iskre slavjanske slobode*, koja ga je optuživala da brani austrijske interese.

nog dnevnika. Radilo se uglavnom o tjednicima, dvotjednicima i mjesečnicima. Vijek trajanja im je kratak – od nekoliko mjeseci do nekoliko godina. Tiskane su u tuđim ali i u vlastitim tiskarama. Prvu vlastitu tiskaru imao je Ivan Krstulović u Antofagasti godine 1903, koju je nazvao »Impremta Dalmata«. U njoj je tiskao svoj list *Slobodu* koji je 1902-1906 odigrao veliku ulogu u nacionalnom osvješćivanju Hrvata u Čileu (v. 19).

Domaći tisak objavljivao je članke iz iseljeničkih novina a ponekad davao ocjene o kvaliteti i uređivačkoj politici. Suradnika iz domovine nisu imale sve do prvoga svjetskog rata, kad će im se početi javljati u Europu izbjegli pripadnici Jugoslavenske ujedinjene omladine. Među njima najviše dopisa poslao je Augustin Ujević.

Naklade su bile niske – jedva da je koja dosizala tisuću primjeraka.

Značajan izvor prihoda bile su mnogobrojne reklame tvrtki čiji su vlasnici bili naši iseljenici.

Novine su bile često u uskoj vezi s pojedinim iseljeničkim društvima, no poput njih, i one su obično ostajale unutar granica kolonije u kojoj su se tiskale.

Na njihovim stranicama osjećao se utjecaj pojedinih novina iz domovine. Lako se prepoznavala sličnost uređivačke politike a naslovi rubrika ponekad su uzimani doslovno. Gotovo svaka je imala »imenjaka« u domovini, ali je zanimljivo da niti jedna od njih nije nosila ime listova koji su se najviše čitali u iseljeničtvu a to su: *Narodni list* (Zadar), *Pučki list* (Split), *Crvena Hrvatska* (Dubrovnik) i *Novi list* (Rijeka).

Osim redovitih brojeva neke su imale i posebna izdanja i to najčešće u povodu državnih blagdana zemlje u kojoj su izlazile. Ti su brojevi bili bogatije opremljeni i ilustrirani.

Izlazile su na hrvatskom no donosile su i članke na kastiljanskom jeziku, osbito kad su htjele upozoriti tamošnju javnost o teškom stanju naroda u domovini pod Austro-Ugarskom.

Zajednička značajka hrvatskih novina u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata jest bavljenje »visokom politikom«. Tek na drugom mjestu bili su problemi vlastite sredine pa čitajući ih više doznajemo o političkim strujanjima kako u iseljeničtvu tako i u domovini nego o svakodnevnom životu i stvarnim iseljeničkim problemima. U bavljenju politikom išlo se tako daleko da se pokušavalo pisanjem utjecati na političke prilike u domovini. Takve novine kad bi stigle u domovinu bile su plijenjene a to nam govori da i nisu bile tako bezazlene za režim.²¹

Gotovo sve novine kao i društva pristajale su uz one snage u domovini koje su se borile za nacionalnu samostalnost i za zajedništvo na slavenskom jugu.

7. Politička opredjeljenja

U javnim nastupima Hrvati u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata bili su toliko politizirani da je nemoguće govoriti o bilo kojem vidu njihove djelatnosti zaobilazeći tu činjenicu. Iako smo o tome već govorili na više mjesta, smatramo nužnim još nešto reći.

²¹ *Iskri slavjanske slobode* bečke vlasti čak su zabranjivale »prolazak preko svog zemljišta u Crnogoru i Rusiju« (76 : 469).

Ta novina bila je označena kao list »panslavističkih pogleda, ispunjen antiaustrijskim duhom« te bi mogao »kroz svoje revolucionarne tendencije u slučaju njegovog širenja nepovoljno da djeluje« (76 : 468).

Glavnina iseljenika o kojima je riječ došla je iz domovine u toku hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji, kroz borbe »narodnjaka« i »autonomaša«. Ta podjela prenesena je i u iseljeničtvo, doduše u nešto izmijenjenom obliku. Naime »autonomaši« se ovdje ne deklariraju toliko kao pristaše autonomije Dalmacije a još manje nekakvog talijanskog iredentizma, nego naprosto kao pristalice Austrije, odnosno njene politike. To pristajanje ide dotle da se državna pripadnost poistovjećuje s nacionalnom. Dakle, nisu samo statistike zemalja useljenja svrstavale Hrvate u Austrijance, nego se dio njih i sam tako deklarirao.

To, kao i cijeli spektar naziva za nacionalnu pripadnost (Slaveni, Slavjani, Slovenci, Dalmatinci, Slavo-Dalmatinci...) posljedica je činjenice što je dio iseljenika stigao u Južnu Ameriku prije konačne pobjede narodnog preporoda, odnosno prije nego je završio proces hrvatske nacionalne integracije u Dalmaciji.

O shvaćanju pojma nacionalnosti kod dijela Hrvata pisao je list *Dom* iz Punta Arenasa u broju od 1. studenoga 1911:

»Kad zборе o drugima to još nekako ide, ali kad počnu govoriti o sebi, to je da misaonom čovjeku pamet stane. 'Slaven', dalmatinac, slovinac, austrijak, 'tolomaš' – to im je narodnost.« »Moj«, naški, austrinski, slovinski, »kako me mati naučila« to im je jezik.

Sačuvaj bože da pred njima rečeš da si Hrvat. Odmah te saletu sa podrugljivim pitanjima: A gdje ti je skvadra? Na kojem ti se brodu vije bandira? Gdje su ti soldati? Ko te pozna po svitu? Kad si Hrvatske vidio? Zašto ćemo mi reći da smo Hrvati, a oni nikad neće da reknu da su Dalmatinci?«

Ipak glavna podjela bila je na Hrvate, odnosno Slavene i Austrijake. Kakav je brojčani odnos bio između njih teško je reći. Na oprez nas navodi osobito činjenica da su nam potpuno nepoznata opredjeljenja velikog dijela iseljenika, osobito u Argentini. Neke indicije ukazuju da su »Hrvati« (»Slaveni«) bili jači na pacifičkoj a »Austrijaki« na atlanskoj obali.

No ova je podjela u svakom slučaju gruba. U svakoj sredini bilo je pristalica obiju politika, a možemo pretpostaviti da je znatan dio Hrvata u svakodnevnoj životnoj borbi bio nezainteresiran za svaku politiku. Na krivu procjenu može nas navesti i činjenica što je politička linija koju su zastupali iseljenici s hrvatskom (slavenskom) nacionalnom svijesću bila vitalnija pa je ostavila puno više traga osobito u radu društava i u pisanju novina. »Austrijaki« zapravo nisu ni vodili neku određenu politiku osim što su podržavali Austro-Ugarsku ili naprosto Austriju kako su zvali državu iseljenja budući da su uglavnom potjecali iz njezina dijela.²² Razloge za takvo njihovo držanje možda treba tražiti u činjenici što su mnogi išli crtom nezamjeranja budući da su se kanili vratiti u domovinu a nešto možemo objasniti i psihološkim čimbenicima: iseljenici su svoju nesigurnost u potpuno novoj sredini kompenzirali samouvjeravanjem o pripadnosti jednoj tada europskoj sili.

8. Veze s domovinom

Golema većina Hrvata nije prekidala veze s domovinom. Rekli smo da su tada mnogi svoj boravak doživljavali privremenim. Te veze bile su: posjete, razni oblici

²² Pučki učitelj Petar Gašić koji je u Punta Arenasu pokušao ući u pozadinu političkih opredjeljenja »austrijaka« dobio je odgovor da simpatiziraju Monarhiju: »jer je Austrija naš narod naučila kulturi«, »jer smo joj prisegli vjernost«, »jer se ne smije izdati zastava pod kojom se radi«, »jer je u Austriji bolje nego u Americi – i kad nema posla čovjek nije posve gladan«, »jer se car Franjo Josip baš očinski brine za naš siromašan narod« (v. 8).

dodira s obitelji i rodbinom, praćenje domaćeg novinstva, slanje novčanih priloga za »unapređenje« svog mjesta, pružanje materijalne, moralne i političke podrške političkim grupama i pojedincima u domovini.

Nemamo uvida u to koliko je iseljenika u tom razdoblju posjetilo domovinu. Da je takvih posjeta ipak bilo (ovdje ne mislimo na povratke) svjedoči nam pisanje iseljeničkoga i domaćeg tiska u kojem se navode imena i atmosfera oko posjeta. Taj iseljenički korak obično je imao javni značaj u koloniji. Dotičnik bi priredio večeru na kojoj bi broj prisutnih ovisio o njegovu ugledu. na večeri bi se evocirale uspomene, primali pokloni i poruke za rodbinu ali i prikupljali prilozima za rodno mjesto, narodne ustanove ili progonjene pojedince u domovini.

Kontakt s rodbinom bio je preko pisama, novčane pomoći i paketa s raznom robom. Iseljenik je još dugo neposredno sudjelovao u gospodarstvu svoje obitelji šaljući novac za uzdržavanje, plaćanje poreza, kupnju kuće ili proširenje imanja, školovanje djece, plaćanje nadničara koji su u nedostatku radne snage dolazili iz dalmatinske zagore itd.

Zahvaljujući novcu koji su slali iseljenici, neki su krajevi bili gotovo preporođeni. Poznati iseljenički radnik Ivan Frano Lupis-Vukić pisao je u srpanjskom broju splitskog *Zadrugara* 1913. da su na Korčuli prije dvadesetak godina »čitava sela bila u bankrotnom stanju, a danas su sva u ogromnoj mjeri pomoću iseljeničkih zaslužaba preporođena.« Sagrađene su nove kuće (»u poslu kuća naši ljudi često pretjeruju«) a štednja u štedionicama i bankama porasla je za 5-6 puta.

U istom listu u listopadskom broju predočena je usporedba gospodarskog položaja u »iseljeničkom« i »neiseljeničkom rayonu«. U prvome (kome su pripadali kotarevi: makarski, supetarski, hvarski, korčulanski, dubrovački i kotorski), »u trideset godina aktivne zarade po svijetu: a) gotovo se sasvim oslobodilo kmetstva [odnosno kolonata, op. Lj. A.] b) uzdržalo i uvećalo imanja, c) prikupilo u blagajne i štedionice do 15.000.000 K [runa] prištednja«.

Prema istom izvoru od 12.000.000 kruna duga vjeresijskom zavodu Kraljevine Dalmacije na »iseljenički rayon« otpao je samo jedan milijun, premda je u njemu godine 1913. živjelo 189.000 a u »neiseljeničkom rayonu« 465.000 stanovnika«.

Iseljenici su došavši često u sredinu s višom civilizacijskom razinom brzo usvojili njene tekovine i povratno utjecali na sredinu iz koje su potekli. Povratnici ali i iseljenici pismima su utjecali na formiranje radnih navika, odnos prema novcu itd.

Gledajući s tog aspekta na iseljavanje *Narodni list* u broju od 29. listopada 1890. pisat će: »Sa svih ovih razloga, u nekim predjelima naše Dalmacije, selenje je korisno i potrebno. Mi poznajemo mnoge obitelji, kojima više vredi ono, što im sin pošalje kroz godinu iz svieta, nego li sva ljetina; ko što znamo, da ako se po mnogim našim primorskim selim, danas viđa po kućam i uredna postelja, i sjedalica i neka udobnost, to je najviše zahvaliti onim, koji dolaze iz svieta, te u svoje kuće unesu red, pa i veće nastojanje za radom i štednjom.«

9. Iseljenici prema zemljama useljenja

Hrvati su, barem prema javnim istupima, doživljavali južnoameričke države u koje su uselili kao »druge domovine«. To je osobito dolazilo do izražaja na stranicama iseljeničkog novinstva. Prilikom državnih blagdana zemalja useljenja naše novine su izlazile u posebnim izdanjima s nacionalnim bojama na prvoj stranici. Obavezno

su donosile portret predsjednika države te portrete mnogih povijesnih osoba. Donošeni su i mnogi članci o povijesti dotične zemlje. Iseljenici su osobito isticali demokraciju pri čemu su uglavnom mislili na višepartijski sistem i slobodu poduzetništva. Osobito su potonje iskoristili mnogi naši ljudi pa možemo pretpostaviti da im je oduševljenje za »drugu domovinu« bilo iskreno.

Naši su se doseljavali uglavnom na područja iz kojih je predhodno bilo potisnuto domorodačko stanovništvo pa je zbog toga teško govoriti o njihovu međusobnom kontaktu jer je do njega dolazilo prilično rijetko. Takvo iskustvo imali su neki tragači zlata na Ognjenoj zemlji i graditelji željezničkih pruga u unutrašnjosti Argentine. Hrvati su obitavali među kreolima te doseljenicima drugih nacionalnosti na različitom stupnju asimilacije u južnoameričke nacije. Međusobni odnos bio je korektan. Ista »rasna« pripadnost, mediteranska kulturna podloga, ista vjera te činjenica da su Hrvati državljanima ugledne europske Monarhije – sve je to činilo da se naši ne osjećaju inferiorno. Zahvaljujući karakteru zanimanja, Hrvati su brzo savladavali kastiljanski jezik. Osobito su se brzo integrirala pa i asimilirala iseljenička djeca koja su u velikom broju završavala razne škole. Došavši iz patrijahalnih sredina i odgojeni po strogim moralnim nazorima naši su bili »na glasu čestitosti«²³ te nadasve vrijedni u radu.²⁴ Oni su sa čuđenjem promatrali domaće gradsko stanovništvo kako provodi slobodno vrijeme trošeći novac na zabavu. Sami su živjeli asketski a to je prvoj uspješnoj generaciji postala navika koje se nisu mogli osloboditi do kraja života.²⁵

Koliko nam je poznato Hrvati osim uobičajenih naziva za »nacionalnu« pripadnost »Slavo« ili »Austriacos« nisu dobili neko posebno ime a osobito ne pogrdno.

Epilog, ili što je bilo poslije?

U prvome svjetskom ratu Hrvati u Južnoj Americi se snažno politiziraju i dijele na pristalice Austro-Ugarske i jugoslavenske ideje. Među potonjima, koji su neusporedivo dinamičniji, nastaje snažan jugoslavenski pokret s organizacijom Jugoslavenskog narodnog obranom koja moralnim, političkim i materijalnim podupiranjem Jugoslavenskog odbora u Londonu zauzima značajno mjesto u povijesti južnoslavenskog ujedinjenja.

U međuraću zbog restriktivne useljeničke politike SAD, hrvatsko iseljenništvo u Južnoj Americi obnavlja se novim doseljenicima, no dobar dio starog iseljenništva, a osobito potomaka, zahvaćen je snažnim procesom asimilacije. Zbog gospodarske krize koja potresa kontinent novopridošli doseljenici neće doživjeti ni približan uspon na socijalnoj ljestvici u usporedbi s predratnim doseljenicima, osobito na tihooceanskoj obali. Školovana druga generacija postepeno zauzima značajna mjesta u političkome, društvenom, vojnom, gospodarskom, kulturnom, sportskom i estradnom životu Južne Amerike. Institucije utemeljene pred rat uglavnom se održavaju samo s

²³ U navedenom Mičićevom izvještaju stoji »da u krivičnim listinama tamošnjih sudova jugoslavenski iseljenici samo su rijetka iznimka – u neporočnosti prednjače ostalima«.

²⁴ O tome postoje mnogi primjeri od kojih su neki prešli u anegdotu. Tako se govorilo da su na svakom uglu u Antofagasti bili dućani naših ljudi: Četiri ugla, četiri naša dućana koja su bila otvorena i do duboko u noć, jer bi vlasnici neprestano gledali jedan na drugoga i nijedan nije htio zatvoriti prvi, jer bi u tom slučaju rijetki prolaznik – mušterija nešto kupio u susjeda.

²⁵ Najtipičniji primjer za to jest Pasko Baburizza. I onda kad je bio na čelu trusta koji je zapošljavao 30.000 radnika i kada je javno morao demantirati »glasine« da presudno utječe na izbor čilenskih predsjednika, živio je asketski: malo je jelo, nije pio alkohol, nije pušio, izbjegavao je svaku zabavu, nije imao prisnih prijatelja ni prijateljca.

jugoslavenskim imenom. Politički sukobi u domovini (posebice u vezi s neriješenim nacionalnim pitanjem) imaju odjeka u iseljništvu. Režimi stare Jugoslavije nastoje manipulirati iseljeničkim osjećajima imajući u vidu njihovo oduševljenje za jugoslavensku ideju. Osobito nastoje osigurati privrženost uspješnih poslovnih ljudi za koje se zna da imaju velik utjecaj na zemljake. U tome na početku imaju uspjeha, no poslije nakon šestojanuarske diktature stari se iseljenički lideri »hlade«, pa čak i kritiziraju režim.

Za vrijeme drugoga svjetskog rata obnavlja se Jugoslavenska narodna obrana, no izmanipulirana od izbjegličkih kraljevskih vlada u Londonu, ovaj put igra reakcionarnu ulogu te u njoj dolazi do rascjepa a osniva se i više paralelnih organizacija koje daju podršku narodnooslobodilačkoj borbi.

Neposredno nakon drugoga svjetskog rata iseljenici u sklopu skromnih mogućnosti pomažu materijalno obnovu zemlje.

Osim petnaestak tisuća političkih izbjeglica, uglavnom pripadnika poraženoga državnog i vojnog aparata NDH, u tom razdoblju gotovo da i nema novih doseljenika. Iseljništvo je zahvaćeno snažnim procesom starenja i asimilacije. Ipak, stara se društva još održavaju čak ponegdje uspijevaju privući interes potomaka, koji premda jezično i kulturno asimilirani posjeduju »povijesno sjećanje« o zemlji svojih predaka.

U posljednje vrijeme sve više Hrvata iz Južne Amerike posjećuje »stari kraj«.

Prilog 1.

Najznačajnije kolonije Hrvata u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata

Prilog 2.

Društva hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata

naziv društva	godina osnutka	mjesto	država
1	2	3	4
Društvo slavjansko od dobročinstva	1871.	Callao	Peru
Vatrogasno društvo »Dalmacija br. 5	1874.	Iquique	Čile
Austro-Ugarsko društvo uzajamne pomoći	1878.	Buenos Aires	Argentina
Čitaonica »Spavajući lav«	1879.	Buenos Aires	Argentina
Austro-Ugarsko dobrotvorno društvo	1881.	Cerro de Pasco	Peru
Slavjansko društvo uzajamne pomoći	1882.	Buenos Aires	Peru
Slavensko društvo	1891.	Pisagua	Čile
Slavensko vatrogasno društvo br. 3	1892.	Antofagasta	Čile
Slavjansko pripomoćno društvo	1894.	Antofagasta	Čile
Slavjansko dobrotvorno društvo	1896.	Iquique	Čile
Hrvatsko društvo dobrotvornosti	1896.	Pisagua	Čile
Austrijsko društvo uzajamne pomoći	1896.	Punta Arenas	Čile
Hrvatska Čitaonica	1899.	Punta Arenas	Čile
Slavjansko društvo	1900.	Villa Constitucion	Argentina
Slavenski dom	1900.	Iquique	Čile
Hrvatsko dobrotvorno društvo	1900.	Punta Arenas	Čile
Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo	1902.	Punta Arenas	Čile
Tamburaški zbor	1903.	Sao Paulo	Brazil
Hrvatski skup	1903.	Taltal	Čile
Slavjansko dobrotvorno društvo	1904.	Cerro de Pasco	Peru
Pripomoćno društvo »Kralj Tomislav«	1905.	Rosario	Argentina
Hrvatsko slavensko pripomoćno društvo	1905.	Villa Muguetta	Argentina
Hrvatska čitaonica	1905.	Acebal	Argentina
Hrvatski sokol	1905.	Peyrano	Argentina
Tamburaško društvo »Naprijed«	1905.	Antofagasta	Čile
Hrvatsko tamburaško društvo »Tomislav«	1905.	Punta Arenas	Čile
Slavjansko dobrotvorno društvo	1906.	Callao	Peru
Društvo iseljenih Jugoslavena za materinsku riječ	1908.	Rosario	Argentina
Slavenski sokol	1909.	Acebal	Argentina
Hrvatsko tamburaško društvo »Sokol«	1911.	Rosario	Argentina
Slavensko društvo »Prosvjeta«	1911.	Antofagasta	Čile
Hrvatsko-slavenska zajednica	1911.	Rosario	Argentina
Hrvatska straža	1912.	Buenos Aires	Argentina
Glavni odbor za pripomoć Crvenog krsta srpsko-crnogorskog	1912.	Rosario	Argentina
Slavjansko trgovačko i pripomoćno društvo	1912.	Oruro	Bolivija
Hrvatski športski klub »Sokol«	1912.	Punta Arenas	Čile
Hrvatski savez	1913.	Buenos Aires	Argentina
Hrvatski dom	1913.	Punta Arenas	Čile
Hrvatska žena	1914.	Punta Arenas	Čile
Slavjansko vatrogasno društvo	1914.	Oruro	Bolivija
Slavenski Crveni križ	1914.	Valparaiso	Čile

Prilog 3.
 Novinstvo hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata

novina	Godina izlaženja	mjesto	država
1	2	3	4
<i>Narodni glas</i>	prije 1883.	Buenos Aires	Argentina
<i>Iskra slavjanske slobode</i>	1883.	Buenos Aires	Argentina
<i>Slavjanski glas</i>	1891.	Buenos Aires	Argentina
<i>Sloboda</i>	1902-1906.	Antofagasta	Čile
<i>Male novine</i>	1908-1906.	Punta Arenas	Čile
<i>Domovina</i>	1908-1910	Punta Arenas	Čile
<i>Materinska riječ</i>	1908-1911	Rosario	Argentina
<i>Novo Doba</i>	1910-1911	Punta Arenas	Čile
<i>Dom</i>	1911-1912	Punta Arenas	Čile
<i>U pustinji</i>	1911.	Punta Arenas	Čile
<i>Zajednica</i>	1911-1927	Rosario	Argentina
<i>Slavenska misao</i>	1913.	Buenos Aires	Argentina
<i>Sloboda</i>	1913-1915	Buenos Aires	Argentina
<i>Domovina</i>	1913-1916	Punta Arenas	Čile

IZVORI I LITERATURA

1. Arhiv Instituta za migracije i narodnosti, Zagreb, Arhiv Jugoslavenske narodne obrane u Južnoj Americi
a) dok. br. 60/4197.
b) Knjiga članova Ogranka JNO »Petar Petrović Njegoš«, Antofagasta.
c) dok. br. 362/21357.
d) dok. br. 326/21463.
e) dok. br. 362/21461.
2. Arhiv JAZU, Zagreb, Arhiv Jugoslavenskog odbora u Londonu, Ostavština Ive de Giullija
a) dok. br. 125/16.
b) dok. br. 42/57.
c) dok. br. 160.
3. *Adresar trgovaca, obrtnika i drugih uglednih pripadnika iz Hrvatske, Dalmacije i Istre nastanjenih u Americi, Africi, Aziji i Australiji*. Zagreb, 1902.
4. Alačević, Nikola. »Makarska i primorje«. *Zadrugar*, Split, 1910, br. 3.
5. Antić, Ljubomir. »Prilog istraživanju austrijske iseljeničke politike i zakonodavstva kao činioca masovnog iseljavanja iz Dalmacije pred 1. svjetski rat.« *Zadarska revija*, Zadar, 1985. br. 2.
6. Antić, Ljubomir. »Zadarski »Narodni list« do 1918. godine i iseljeničtvo iz Dalmacije.« *Zadarska revija*, Zadar, 1983, br. 4.
7. Antić, Ljubomir. »O stanju našeg iseljeničtva u Južnoj Americi za vrijeme 1. svjetskog rata.« *Migracije*, Zagreb, 1981, br. 4.
8. Antić, Ljubomir. »O jednom popisu naših iseljenika u Punta Arenasu (Čile) 1916. godine.« *Migracije*, Zagreb, 1980, br. 6.
9. Antić, Ljubomir. »Naši iseljenici u Čileu prema popisu iz 1907. godine.« *Migracije*, Zagreb, 1983. br. 6-7.
10. Antić, Ljubomir. »Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do 1. svjetskog rata.« *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, Zagreb, 1984, br. 17.
11. Antić, Ljubomir. »Sukobi u jugoslavenskom iseljeničkom pokretu u Antofagasti (Čile) za vrijeme prvoga svjetskog rata i neki socijalni utjecaji na njih 1917. godine.« *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1984, br. 2.
12. Antić, Ljubomir. »Dubrovačka kolonija u Cerro de Pasco (Peru) prema pismima iseljenika zadarskom Narodnom listu«, *Dubrovnik*, Dubrovnik, 1984, br. 5-6.
13. Antić, Ljubomir. »Os Croatas no Brasil, até a 1ª Guerra.« *Journal Saiug*, Sao Paulo, 1986, br. 11.
14. Antić, Ljubomir. »Pokušaj stvaranja »Hrvatskog saveza« među našim iseljenicima u Južnoj Americi 1913. godine.« *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1983. br. 2.
15. Antić, Ljubomir. »Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do prvoga svjetskog rata.« *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb, 1987, br. 20.
16. Antić, Ljubomir. »Odnos javnosti prema iseljavanju iz Dalmacije od 80-ih godina 19. stoljeća do prvoga svjetskog rata.« *Historijski zbornik*, Zagreb, 1985. br. 38.
17. Antić, Ljubomir. »Prilog istraživanju odnosa naših iseljenika u Južnoj Americi prema NOB-u s posebnim osvrtom na JNO na Pacifiku«, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 1986, br. 1.
18. Antić, Ljubomir. *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb 1987.
19. Antić, Ljubomir. »Ivan Krstulović pokretač hrvatskog iseljeničkog novinstva u Čileu.« *Zadarska revija*, Zadar, 1987, br. 3.
20. Antić, Ljubomir. »Hrvatsko iseljeničtvo – osnovne značajke.« *Zbornik trećeg programa Radio Zagreba*, Zagreb, 1985. br. 12.
21. Antić, Ljubomir. »Hrvati u Južnoj Americi«, *Zbornik trećeg programa Radio Zagreba*, Zagreb, 1985. br. 12.
22. Antić, Ljubomir. »Elementi klasnog sukoba u nemirima u hrvatskoj iseljeničkoj koloniji u Antofagasti (Čile) godine 1917.« *Migracijske teme*, Zagreb, 1988, br. 1-2.
23. Antić, Ljubomir. »Počeci jugoslavenskog iseljeničkog školstva u Čileu.« *Migracijske teme*, Zagreb, 1987, br. 3-4.

24. Bartulica, Milostislav. »Iz historije iseljeničke štampe – iseljeničke novine u Južnoj Americi za prvog svjetskog rata.« *Matica*, Zagreb, 1953, br. 1.
25. Beinstein, Jorge. »Autoritarizam i demokracija u Argentini.« *Naše teme*, Zagreb, 1978, br. 7-8.
26. Belanić, Ante. »Materinska riječ« i njena »Jeka«. *Iseljenički muzej*, Zagreb, 1973, br. 8.
27. Bilić, Lucija. »Iz života prvih naših iseljenika na američkom kontinentu.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1982.
28. Bosiljevac, Drago. *Po Južnoj Americi*, Split, 1928.
29. Božičević, Mato. »Učitelj putuje preko oceana.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1976.
30. Božičević, Mato. »Naši ljudi u Čileu«. *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1975.
31. Braun, Amando. *Pequeña Historia Feugina*, Buenos Aires, 1971.
32. Bonačić-Dorić, Luka. *Historia de los Yugoslavos su vida y su cultura*. Punta Arenas I. (1941), II. (1943), III. (1946).
33. Bonačić-Dorić, Luka. »Jugoslaveni na krajnjem jugu Amerike.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1955.
34. Bonačić-Dorić, Luka. »Jugoslavenska naseobina u Magellanesu.« *Jugoslavenski glasnik*, Santiago, 28. III. 1935.
35. Carević, Mateo. *Argentina*. Zagreb, 1930.
36. Cetinić, Marcos. »Naše iseljeničtvo u republici Uruguay.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1955.
37. Čizmić, Ivan. »Prve veze iseljenika iz Hrvatske s Amerikom.« *Migracijske teme*, Zagreb, 1985, br. 2.
38. Čizmić, Ivan. »100. obljetnica Jugoslavenskog pripomoćnog društva »La Boca« u Buenos Airesu.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1978.
39. Čizmić, Ivan. »Doseljenje, struktura i položaj naših iseljenika u prekomorskim zemljama.« *Teme o iseljeničtvu*, Zagreb, 1976, br. 5.
40. Čizmić, Ivan. »O iseljavanju iz Hrvatske u razdoblju 1880-1914.« *Historijski zbornik*, Zagreb, 1974/75, br. 27-28.
41. Čizmić, Ivan. »Iseljavanje iz južnoslavenskih zemalja do drugog svjetskog rata.« *Migracije*, Zagreb, 1982, br. 6-7.
42. Čizmić Ivan i Mikačić, Vesna. »Neki suvremeni problemi iseljeničtva iz SR Hrvatske.« *Teme o iseljeničtvu*, Zagreb, 1974, br. 2.
43. Derado, Klement i Čizmić, Ivan. »Iseljenici otoka Brača«, *Brački zbornik*, br. 13, Zagreb, 1982.
44. *Društvo sv. Rafaela za zaštitu hrvatskih iseljenika*, Zagreb, 1913.
45. Duišin, Viktor. »Ivan Krstulović – Marčelić«. *Iseljenički muzej*, Zagreb, 1937, br. 6.
46. Foretić, Dinko. »O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX stoljeća do prvog svjetskog rata.« *Hrvatski narodni preporod u Istri i Dalmaciji*, (zbornik radova), Zagreb, 1969.
47. Foretić, Vinko. »Činjenice i pretpostavke«. *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1960.
48. Franičević, Stipe. »Hvarani u iseljeničtvu.« *Hrvatski zbornik*, Split, 1973, br. 1.
49. Guzman C., Leonardo. *Notas sobre la austera vida de don Pascual Baburizza S.*, Santiago, 1967.
50. Glavina, Frano. »Pelješčani u svijetu – Prilog povijesti našeg iseljeničtva.« *Pelješki zbornik*, Zagreb, 1984, br. 4.
51. Holjevac, Većeslav. *Hrvati izvan domovine*. Zagreb, 1968.
52. Jadran Krunoslav. *Argentina*, Zagreb, 1913.
53. Južnić, Stane. »Dileme o prirodi južnoameričkog društva«, *Naše teme*, Zagreb, 1978, br. 7-8.
54. Kolin, Marcel. »Jugoslavenska naseobina u Cerro de Pasco.« *Novo doba*, Split, 21. I. 1920.
55. Kolin, Marcel. *Jugoslaveni u Južnoj Americi u radu za svoj narod*. Zagreb, 1920.
56. Kramarenko y Sackel. *Colonizadores de Terra del Fuego*. Punta Arenas, 1934.
57. Krile, Krsto. *Uspomene s puta u Argentinu*. Dubrovnik, 1910.
58. Krmpotić, Martin Davorin. *Life and Works of the Reverend Ferdinand Kongsak, S. J. 1703-1759, an early Missionary in California*. Boston, Mass., USA, 1923.
59. Kurtić, Pedro. »Jugoslaveni u Urugvaju u borbi za očuvanje nacionalne svijesti.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1960.
60. Lakatoš, Ivan. *Narodna statistika*. Zagreb, 1914.
61. La Casas, Bartolomé. *Kratko izvješće o uništenju Indija*, Zagreb, 1982.

62. Lazarević, Aleksandra Sanja. *Život i djelo braće Seljan*, Zagreb, 1977.
63. Leontić, Ljubo. *O Jugoslavenskom odboru u Londonu*. Zagreb, 1960.
64. Lupis-Vukić, Ivan Frano. »Braća Nikola i Miho Mihanović – kao veliki pomorci, domorodci i dobrotvori.« *Dubrava*, Dubrovnik, uskrсни broj, 1937.
65. Lupis-Vukić, Ivan Frano. *Naše iseljeničko pitanje*, Split, 1913.
66. Lupis-Vukić, Ivan Frano. *O iseljavanju našeg naroda i o Americi*. Zadar, 1910.
67. Lupis-Vukić, Ivan Frano. »Među našim narodom od Buenos Airesa do Ognjene zemlje.« *Jugoslavija*, Buenos Aires, 6. III. 1932.
68. Lupis-Vukić, Ivan Frano. »Bračani u Boliviji.« *Brački zbornik*, Zagreb, 1954, br. 1.
69. Marinović, J. »Aportes de las emigrantes Yugoslavos a sus descendientes en Punta Ballena y Punta Este.« *Jugoslavenski glasnik*, Montevideo, 1964, br. 9-10.
70. Martinić, Mateo B. *La inmigración Yugooslava (Croata) en Magellanes*. Punta Arenas, 1985.
71. Matulić Zorinov, Jorge. *Chile*. Zagreb, 1923.
72. Matulić Zorinov, Danilo. *Nepoznata zemlja Ibero Amerika*. Zagreb, 1940.
73. Matulić, Danilo. »Naši iseljenici u Čileu.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1965.
74. Meseldzic de Pereyra, Zivana. *Yugoslavos en el Peru*. Lima, 1985.
75. Mihovilović, Milenko i Matulić, Marko. »Tko je i kako gradio svjetionik »Evangelisti« u Magellanesu.« *Matica*, Zagreb, 1966. br. 4.
76. Milutinović, Kosta. »Zadranin Dinko Grisogono Bortolazzi u Buenos Airesu.« *Zadarska revija*, Zadar, 1984, br. 5-6.
77. Morović, Hrvoje. »Iz korespondencije Jurja Biankinija urednika »Narodnog lista« (1882-1915).« *Radovi zavoda JAZU u Zadru*, Zadar, 1979, br. 26.
78. Paletin, Vinko. »O pravu i opravdanosti rata što ga kraljevi Španjolske vode protiv naroda Zapadne Indije.« *Croatia christiana periodica*, Zagreb, 1978, br. 2.
79. Pandol-Tadić, Petar. »Jugoslaveni u razvoju Argentine.« *Narod*, Buenos Aires, 27. V. 1933.
80. Papić, Stjepan. »Naši iseljenici u Chile.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1955.
81. Pasinović, Krsto. »Ivan Vučetić osnivač daktiloskopije.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1966.
82. Pavić, Radovan. »Čile i bolivijski izlazak na Pacifik.« *Naše teme*, Zagreb, 1978. br. 7-8.
83. *Pomorska enciklopedija*, Zagreb, 1972, sv. 1.
84. *Povijest hrvatskoga naroda g. 1860-1914*. grupa autora, Zagreb, 1968.
85. Radić, Jakov. »Naši u najjužnijem gradu svijeta.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1958.
86. Radić, Jakov. »Luka Bonačić Dorić.« *Matica*, Zagreb, 1961, br. 11.
87. Rojnica, Ivo. *Prikaz povijesti Argentine i doprinos Hrvata*, Buenos Aires, 1974.
88. Sambrailo, Andro. »Jugoslavenski iseljenici u Peru.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1958.
89. Strižić, Ambroz. »Nacionalni rad naših iseljenika u Južnoj Americi naročito za vrijeme rata i trajanja Konferencije mira u Parizu.« *Iseljenička nedjelja*, Zagreb, 1933.
90. Šilović, Srećko. »Susreti s našim ljudima u Braziliji.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1955.
91. Šišević, Ivo. »Kako su naši iseljenici putovali u Ameriku?« *Pomorski zbornik*, Rijeka, 1976, br. 14.
92. Vidović, Mateo. »Bolivija i naši ljudi u njoj.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1955.
93. Vidović-Kukoč, R. »Braća Ivanovići i naše iseljništvo u Čileu.« *Iseljenički kalendar*, Zagreb, 1957.
94. Vrsalović, Dasen. *Povijest otoka Braća*. Supetar, 1968.
95. Zemećanin, Janko. »Historijske crtice o životu i dolasku naših priseljenika u provinciji Snata Fe.« *Dubrovno življenje* (zbornik), Buenos Aires, 1937.
96. Weiss, Oscar. »Militarizam u latinskoameričkom društvu.« *Naše teme*, Zagreb, 1978, br. 7-8.

THE BASIC CHARACTERISTICS OF CROATIAN IMMIGRATION IN SPANISH SOUTH AMERICA IN THE PERIOD BEFORE THE FIRST WORLD WAR

SUMMARY

In the paper's introduction the author discusses the genesis of the ethnic mosaic established in Spanish South America in the latter half of the 19th century. The ethnic, cultural, social and economic characteristics of the substratum onto which the Croats settled are presented in order to analyse and evaluate the situation and behaviour of this emigrant group.

Up till the first World War Croats settled mostly in Argentina, Chile, Bolivia and Peru. They were mainly people from Dalmatia south of Omiš as well as from the islands. On the basis of estimates one can assume that they numbered between 25 and 30,000. Younger males predominated. About a half of the adults were married. Fertility was low – a little over two children per marriage. The socio-economic position was diverse. In general, immigrants on the Pacific coast were more successful than those on the Atlantic coast. With the exception of atomised groups on the Argentinian *pampas*, Croats mainly lived in about fifteen colonies where they developed different forms of social organisation – they founded about forty societies and fourteen newspapers. They maintained diverse and intense ties with their homeland. By sending money they participated in the economies of their families and aided in the economic renaissance of the «emigration region» in Dalmatia. Besides this, by often coming into contact with a milieu on a higher civilisational level, whose accomplishments they quickly appropriated, emigrants influenced the country of their origin. Croats were grateful to the countries of immigration, while the local populations saw them as honest, thrifty and industrious people. Since Croats belonged to the same racial stock, had a Mediterranean cultural background, the same religion, and they were citizens of a respected European monarchy, they were not pushed to the margins of the host societies. Many took advantage of this opportunity and attained a significant place in the social hierarchy.